

Symbolika dnia ósmego zakorzeniona jest w tekstach Starego Testamentu³⁷, wykorzystywanych później przez chrześcijańskich apologetów, poczynając od św. Justyna³⁸.

List Barnaby stanowi najstarsze świadectwo teologii niedzieli. „Dzień ósmy” jest antytypem, wypełnieniem historycznego szabatu, zachowując w sobie istotne treści dawnego święta: znak Przymierza, dopełnienie dzieła stwórczego i zadatek Zmartwychwstania.

Częstochowa — Lublin

KS. ANTONI TRONINA

Ks. Norbert Mendecki

ŚWIĄTYNIA JAHWE – SENSACYJNE WYKOPALISKA ARCHEOLOGICZNE NA WZGÓRZU ARAD

Grupa naukowców izraelskich prowadziła od r. 1962 wykopaliska archeologiczne na wzgórzu Arad. Prace koncentrowały się w dolnej i górnej części miasta. W dolnym mieście odkryto 5 warstw począwszy od chalkolitu aż do końca wczesnego brązu. W warstwie IV znaleziono skorupę z sokołem Horus i napisem „Narmer” (nazwisko faraona egipskiego). Z okresu wczesnego brązu II pochodzą mury obronne miasta. Miasto prowadziło żywe kontakty handlowe z Egiptem; handlowano głównie miedzią i asfaltem. Arad był nie tylko pod przemożnym wpływem egipskim. Znaleziono też ślady wpływów mezopotamskich (podwójna świątynia, stempel kredowy z parą oczu, stela z wrytym rysunkiem „święte zaślubiny”). W końcu okresu wczesnego brązu miasto było niezamieszkałe. W dolnej części miasta natrafiono też na ślady kultury izraelskiej (stempel z epigrafem: „dla króla z Hebronu”, studnia z 9/8 w. przed n. Chr., z której jeszcze w czasach herodiańskich czerpano wodę i inne).

W górnej części miasta znaleziono niewarowne osiedle z 12/11 w. przed n. Chr. (warstwa XII), a w nim tzw. „kenickie miejsce kulturowe”. Warstwa XI z czasów Salomona odsłoniła warowny gród ze świątynią w początkowym stadium, w dziedzińcu której widoczny jest ołtarz do ofiar całopalnych. Budowa i rozbudowa świątyni została dokończona w 9 i 8 w. przed n. Chr. (warstwy X—VIII). Po kolejnych okresach burzenia i odnawiania nastąpiła faza rozkwitu

³⁷ Ocalenie z potopu, Rdz 6,18 i 1 P 3,8; obrzezanie, Rdz 21,4 i Łk 2,21. O teologii szabatu zob. też E. Strycharz, *Teologiczno-liturgiczne aspekty szabatu*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 41 (1988) 394—407.

³⁸ Dialog 24,1; 41,4; 137,4. Zob. Bacchiocchi, *Od soboty do niedzieli*, 244—254.

przypadająca na pierwszą połowę 8 w. przed n. Chr. Z tego okresu (warstwa IX) pochodzi czarka z wrytym siedmiokrotnie napisem „Arad”. Gród został ponownie zburzony i odbudowany według wszelkiego podobieństwa za czasów Ezechiasza, na co wskazywałoby pięć stempli królewskich. Ponowną klęskę i zburzenie przyniósł najazd asyryjski pod wodzą Sennacheryba. W warstwach VIII — VI znaleziono 112 epigrafów: 109 opublikował Aharoni, 3 Rainey. Większa część epigrafów dotyczy racji oliwy i wina dla żołnierzy. Ważne są też listy z warstwy VI (trzy z nich wymieniają imię Eljaszib, dowódcy twierdzy z czasów 598/597 przed n. Chr.). Na ostrakonie nr 18 znajduje się nazwa świątyni. Chodzi tutaj zapewne o świątynię je-rozolimską, gdyż świątynia z Arad padła ofiarą reformy religijnej Jozjasza (ślady zburzenia). W następnym okresie na wzgórzu Arad znajdowała się mała twierdza, w której znaleziono 85 aramejskich ostrakonów, z których 45 są czytelne. Wreszcie całkiem ostatnia twierdza pochodzi z czasów rzymskich. Powyższe dane może uzupełnić przegląd warstw archeologicznych:

W dolnej części miasta:

V chalkolit	ok. 3200a
IV wczesny brąz I C	3000—2950a
III wczesny brąz II	2950—2850a
II wczesny brąz II	2850—2750a
I koniec wczesnego brązu II	2750—2650a

W górnej części miasta:

XII okres żelaza I	12/11 w. a	Kenici
XI okres żelaza II A	10 w. a	Salomon
X okres żelaza II B	9 w. a	Jozafat
IX okres żelaza II C	8 w. a	Ozjasz
VIII okres żelaza II C	koniec 8 w. a	Ezechiasz
VII okres żelaza II C	7 w.	Manasses
VI okres żelaza II C	koniec 7 w., początek 6 w. a —	Jozjasz
V okres perski	5—4 w. a	
IV okres helenistyczny	3—2 w. a	

Ostrakon nr 18 brzmi:

- 1 Do mojego pana Elja-
 - 2 szib. Niechaj Jahwe
 - 3 cię obdarzy szczęściem. A teraz:
 - 4 daj Szemarjahu
 - 5 jedną efę a Kerosi
 - 6 daj chomer. A jeśli chodzi
 - 7 o zadanie, które mi po-
 - 8 wierzyłeś, zostało wykonane.
 - 9 W świątyni Jahwe
- verso: on mieszka

ŚWIĄTYNIA JAHWE

W miejscu dawnej świątyni kenickiej powstała nowa z czasów Salomona. Jest to pierwsza świątynia z ołtarzem całopalnym, odkopana i naukowo opisana przez archeologów. Przypuszcza się, że owa świątynia Boga Jahwe nie była jedyną w owym czasie, tzn. przed reformą króla Jozjasza. A nawet po reformie mamy przykłady świątyń Jahwe: na wyspie Nilu Elefantynie, na wzgórzu Garizim, w Leontopolis, Lakisz i Qasr-el-'Abd. Nowa świątynia posiadała: ołtarz całopalny (2,3 m²), podwórze (10,5 × 9 m) szerokie pomieszczenie (9 m × 2,7 m), małą niszę (0,5 × 0,75 m), boczne pomieszczenia, przed niszą dwa małe ołtarze kadzielne z wapienia, na podłodze niszy stela kultyczna (90 cm wysoka) pomalowana na czerwono, przed wejściem do szerokiego pomieszczenia filary do podtrzymywania dachu, ławki przy ścianach dla naczyń ofiarnych.

Jeżeli chodzi o styl budowy świątyni w Arad (tzw. „szerokie pomieszczenie”), to jest on zbliżony co prawda do stylu świątyni z okresu chalkolitu (En-Gedi, Megiddo) i do świątyń w Mezopotamii od 20 w. do 6 w. przed n. Chr., ale odpowiada raczej stylowi zabudowania dworskiego okresu żelaza. Różni się też od świątyni jerozolimskiej. Według Wj 20,25nn ołtarz ma składać się z kamieni nieciosanych i bez schodów. Ołtarze jerozolimskiej świątyni odbiegają od tej normy (por. 1 Krl 8,64; 2 Krl 16,14; Ez 43,13—17), podobnie ołtarz z Beer-Szeby. Symbolem Boga Jahwe była czerwona stela w Arad. W Jerozolimie funkcję tą pełniła arka przermierza, wzgl. pusty tron z cherubinami. Przypuszcza się, że za tą stelą kryje się tradycja madianicko-kenicka, gdyż nie tylko Kanaanejczycy znali maseby jako symbole boga (Rdz 28,1; 35,14 E), ale także Madianici (por. madianicką świątynię w Timna). Pewne paralele istnieją pomiędzy świątynią jerozolimską a tą z Arad. Świątynia jerozolimska posiadała *debir* — miejsce najświętsze, Arad niszę kultyczną. Obydwie świątynie są skierowane na wschód, co można tłumaczyć jako wpływ przedizraelskiego kultu słońca w Judei (por. Betszemesz, Sodom). Według Ez 43,1—5 Jahwe przybywa ze wschodu do świątyni. Dwa filary przy wejściu do świątyni mają podobną funkcję: wskazują na wejście i prawdopodobnie podtrzymywały mały daszek (rozmiary: 20 łokci szerokości, głębokość 6 łokci Arad, Jerozolima 60 łokci). W obydwu świątyniach znajdował się ołtarz całopalny (choć są różnice w wymiarze i roli). W Arad stały dwa ołtarze kadzielne (51 cm² powierzchni i 3 cm wysokości) przed niszą kultyczną, w świątyni Salomona jeden ołtarz kadzielny w miejscu najświętszym (1 Krl 6,20; 7,48). Podobne ołtarze kadzielne spotykamy w wielu świątyniach Starożytnego Wschodu.

Świątynia z Arad nie była jednak miniaturą świątyni jerozolimskiej. Raczej chodzi tutaj o jedną z wielu świątyń, przejętych najpierw przez Kanaanejczyków (por. Betel), a później przez Izraeli-

tów. Ci ostatni „zjahwizowali” owe świątynie w toku historii. Proces ten nie napotykał żadnych problemów w Arad, gdyż od początku istnienia owa świątynia była niewątpliwie świątynią Jahwe (por. kult Boga Jahwe u Kenitów i Madianitów, przejęty przez Mojżesza i Izraelitów — Wj 18).

Wiedeń

KS. NORBERT MENDECKI

BIBLIOGRAFIA (wybór):

1. K. Gallig, *Biblisches Realexikon*, Tübingen² 1977, 11—12.
2. E. Crüsemann, *Überlegungen zur Identifikation der Hirbet el-Msas (Tel Masos)*, ZDPV 89, 1973, 211—223.
3. V. Fritz, *Tempel und Zelt. Studien zum Tempelbau in Israel und zu dem Zeltheiligtum der Priesterschrift*, (WMANT 47), Neukirchen-Vluyn 1977.
4. V. Fritz, *Kleines Lexikon der Biblischen Archäologie*, Konstanz 1987, 25—28.
5. Y. Aharoni, *Arad Inscriptions*, Jerusalem 1981.
6. Z. Herzog, M. Aharoni, A. F. Rainey, *Arad-An Ancient Israelite Fortresse with a Temple to Yahweh*, BAR 13, 16—35; A. F. Rainey, *The Saga of Eliashib*, BAR 13, 36—39; R. Amiran, R. Goethert, O. Ilan, *The Well of Arad*, BAR 13, 40—44.

KOMENTARZE – REFLEKSJE – MATERIAŁY DUSZPASTERSKIE

Ks. Jerzy Chmiel

OD PROVIDENTISSIMUS DEUS DO DEI VERBUM – I CO DALEJ?

Rok 1993 przyniósł nam okrągłe rocznice dwóch encyklik papieskich: stulecie encykliki Leona XIII *Providentissimus Deus*, z 18. listopada 1893 roku (zbieżność datacji z konstytucją *Dei Verbum* — 18. listopada 1965 = PD) i pięćdziesięciolecie encykliki Piusa XII *Divino afflante Spiritu* z 30. września 1943 roku (= DAS). Są to encykliki biblijne *par excellence*, to znaczy odnoszące się do studium i interpretacji Pisma św., co podkreśla podtytuł pierwszej encykliki: